

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 355/359(=512.1)

Ярослав Пилипчук*

МІГРАЦІЇ ОГУРСЬКИХ ПЛЕМЕН (V–VII ст.)

Ця стаття присвячена міграціям огурських племен. Процес етногенезу болгар відбувався у II–IV ст. у Центральній Азії. Висування болгар у район прикаспійських степів датований кінцем IV ст. У середині V ст. під тиском сабірів, які прийшли з Центральної Азії, оногури були вимушені переселитися з дагестанських та калмицьких степів до Надазов'я. Інші племена переселилися до над чорноморських степів. Переселення кутригурів та утигурів мало відбутись між 469 та 499 рр. До огурських племен відносили оногури, сарагури, утигури, кутригури. У їх склад увійшли також деякі племена гунського союзу як алціагіри та ультіндури. Домінуючим племенем у північнокавказьких степах були савіри, які ймовірно огурами спочатку не були. Барсіли та хозари були східними телеськими племенами та потрапили на Північний Кавказ внаслідок міграцій аварів та тюркютських завоювань. Есегель також не були огурським племенем. Барсіли (берсула), савіри (сувари), есегель перейшли на огурські мови взаємодіючи з болгарськими племенами. Питання про абарів в хроніках Приска Панійського та Феофілакта Сімокатти неясне. Племена забендер, тарніах, котзагір ймовірно були огурами з Центральної Азії. Реальні авари не мали нічого спільного з абарами роменських хроністів. Розпад Великої Булгарії призвів до міграцій болгар у Середнє Поволжя та на Нижній Дунай. П'ять роз'єднаних племен не змогли протистояти хозарській експансії та два з них мігрували до Аварського каганату, а звідти до Баварії, Італії та Македонії.

Ключові слова: *огури, міграції, болгар, хозари, авари.*

Одним із цікавих аспектів історії Центральної Азії є історія огурських племен. Особливе місце займає історія міграцій огурських племен, оскільки вони у значній ммірі сформували нове етнічне обличчя населення західноєвразійських степів. Міграції кочових племен завжди були важливим чинником політики великих держав, які прагнули використати їх у своїх інтересах. Досі міграціям огурських племен не було присвячено окремого дослідження, попри те, що у багатьох статтях та монографіях вони побіжно

* Кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу Євразійського степу Інституту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України.

Я. Пилипчук. Міграції огурських племен (V–VII ст.)

розглядались. Завданням цього дослідження було висвітлення вихідних, проміжних та кінцевих ланок міграцій.

Сам етнонім булгар з'явився відносно рано. У Римському хронографі 354 р. згадані якійсь *vulgares*. Вони були названі нащадками Сима. Питання ранньої етнічної історії булгар необхідно розглядати у комплексі з історією гунів. Перші згадки про гунів зустрічаються у Клавдія Птолемея та Діонісія Перієгета, де ті названі уннами. Ю. Джафаров вважав, що гуни оселились у прикаспійських степах. Азербайджанський історик схильний удавнювати появу у Європі гунів, барсілів та хозар. Він навів перелік племен котрих у джерелах називали гунами – акаціри, альтзіагіри, алпідзури, ангізгіри, бардори, біттугури, буругунди, кутрігури, огури, оногури, сарагури, тунгури, ултінзури, утигури. Групу етнонімів з закінченням на гур, він відносив до булгарських племен. Алпідзурів та ултіндзурів дослідник відносив до давньотюркських племен і більш ймовірним закінченням вважав не дзур, а чур. Бардор дослідник відносив також до давньотюркських племен. Етнонім Буругунд згаданий у Агафія він вважав волзько-булгарською формою самоназви булгар. За словами Йордана західніше гунів мешкали племена алпідзурів, алкідзурів, ітімарів, тоносурів, боїсків, коли мешкали на узбережжі Скифії у 70-х рр. IV ст. Ті самі племена у 433 р. мешкали у Подунав'ї. Появу оногурів на Кавказі азербайджанський дослідник датував 90-ми рр. IV ст. Поява сабірів на Північному Кавказі датовано 60-ми рр. V ст. Вони мали витиснути у Західне Надазов'я огурські племена. Утигури та кутригури прийшли у район Донщини після 469 р. [11; 2; 21, с. 82].

Звичайна схема гунської історії запропонована М. Артамоновим та Л. Гумільовим. За нею у середині II ст. гуни оселились у степах Надуралля. Проте Є. Смагулов та Ю. Павленко відзначали, що у археологічному плані пам'ятки які співставляють з гунами цього періода не становлять значну групу. На думку дослідників, зимівники гунів знаходились у долині Сирдар'ї та у Південному Казахстані. У цей час з'являється багато фортифікацій у цьому

Я. Пилипчук. Міграції огурських племен (V–VII ст.)

регіоні. Носії джетиасарської та каунчінської культур споруджували їх проти тиску гунів. З володіння Суде можливо ототожнити хіонітів та джетиасарську культуру. За свідченнями однією з китайських хронік сюнну напали на володіння Суде. Наприкінці III ст. внаслідок змішування сюнну та канцзюйських пізньосарматських племен мав сформуватись етнос гунів. Також на цих просторах мали сформуватись і булгари. Гуни і булгари жили достатньо далеко від Надчорномор'я у надаральських степах. У районі Жетису знаходилось об'єднання сюнну-юебань. Останні завоювали землі усунів. У V ст. володіння Юебань було переможене та знищене жужанями [3, с. 63-96; 37, с. 142-151; 4; 9, с. 244-249].

Приск Панійський під 463 р. згадував про переселення сарагурів, огурів, оногурів у землів унів-акатірів. У тому році ці племена відправили посольства до ромеїв. Повідомлялось, що їх потіснили савіри, яких, у свою чергу, вимусили мігрувати абари. Під 466 р. повідомлялось, що сарагури об'єднались з акатірами та іншими народами. Вони задумали напасти на персів, проте не змогли пройти Каспійські ворота, які перекрили перси. Іншим шляхом вони дістались Іверії та нападали на вірменські поселення. Прокопій Кесарійський оповідаючи про утигурів та кутригурів повідомляв про двох братів, які переслідували оленя, який відкрив їм шлях до Меотиди. Таким чином він поєднував їх історію з історією гунів. Також виводив історію булгар від гунів укладач Іменника болгарських ханів. Проте, огури були малопов'язані з гунами. Приск Панійський згадував гунів просто як унів. Після поразки Денгізіха у 469 р. гуни не склали помітної сили у надчорноморських степах. Після 466 р. сарагури згадувались у сирійця Захарія Ритора як народ сіругур. Якщо у V ст. воно було могутнім, то у VI ст. вони були лише одним з багатьох племен. З інших племен згадувались авнагур, авар, сабір, бургар, кутрагар, хасар, баграсік. Цілком очевидно, що сарагури у VI ст. займали другорядний стан. Вірменин Егіше згадував гунів хайландурів на чолі з вождем Белом, який воював проти персів. Ю. Джафаров ототожнював хайландурів з оногурами.

Михайло Сирійський вказував, що було три брати. Один із них мав імя Булгар і оселився за часів імператора Анастасія у Дакії, Нижній та Верхній Мезії й охороняв землі ромеїв. Таким чином у його хроніці були відображені свідчення про переселення булгар Аспаруха. Необхідно зауважити, що окремі болгарські племена та булгари загалом слабо знадувались у джерелах V ст. Міграція ж гунів на схід, яку пропонували угорські середньовічні хроністи Шимон Кецаї та Янош Туроці фактично неможлива [31; 32; 30; 38; 11; 47; 48].

Протягом другої половини V ст. гунські племена були ассимільовані огурами. Цікавим є припущення М. Казанські про те, що оногури вперше увійшли в контакт з Візантією у 463 р. Оногури, на його думку, прийняли активну участь у торгівлі хутром. В. Сіротенко вважає першою достовірною згадкою свідчення Іоанна Антіохійського. Повідомлялось, що остготи Теодоріха Страбона та Теодоріха Великого за правління візантійського імператора почали турбувати імперію і імператор Зенон закликав булгар на допомогу. Марцеллін Коміт датував події 479 р. Еннодій у панегірику Теодориху згадував про перемогу над булгарами. Кассіодор писав, що у 504 р. остготи заволоділи Сирмієм та перемогли гунів і здолали страшних булгар. Йордан згадував булгар як постійну загрозу ромеям поряд з склавінами та антами. Георгій Писидський згадував булгар поряд з гунами (аварами) [46; 36; 21, с. 298-307, 313-318; 11].

Комес Марцеллін під 499 р. повідомляв про вторгнення булгар у Іллірію та поразку ромеїв у р. Тцурти, а у 502 р. знову спустошують регіон. У 530 р. Мундон переміг булгар, а у 535 р. патрицій Тица переміг їх у Янтри. Іоанн Малала поряд з Комесом Марцелліном згадував про участь булгар у заколоті Мундона. Відзначалось, що гуни вклонялись ідолам і залишали їм дорогоцінні метали на капищах. Вони атакували Малу Скифію, Мезію та Фракію. Серед правителів булгар перед заколотом Мундона згадувався гун Акум. Іоанн Малала не казав про походження Мундона. Еннодій навіть називав Мундона булгарином. Йордан вважав його його гуном і родичем Аттіли. Феофан

Сповідник вважав його гепідом. На нашу думку, Мундон куди ймовірніше міг походити з германців ніж з тюрків. Участь болгар у його заколоті ймовірна, проте германці використовувались ромеями на Балканах у якості допоміжних військ куди частіше, наприклад син Теодоріха Великого Валамір перейшов на службу до ромеїв, а вожді герулів також були федератами. Іоанн Малала називав аварів гунами-аварами [39; 42; 36; 21, с. 298-302, 313-318; 8, с. 214-216].

Прокопій Кесарійський знав про племена кутригурів та утигурів. Прокопій Кесарійський вказував, що країна Евлісія, знаходиться поблизу Танаїса та Меотиди. Альтзіагіри у Агафія Мірінейського названі ультізурами. Прокопій Кесарійський вказував під 539-540 рр. на похід гунів тобто протоболгар. У 537 та 539 р. їх перемагав Велізарій. У 544 р. протоболгари, котрими швидше за все були кутригури, які мешкали на захід від Танаїса, здійснили напад на ромеїв. Прокопій Кесарійський у "Таємній історії" відзначав, що у римлян носити бороду значило наслідувати гунську моду. Анти та склавини при походах на Візантію виступали разом з гунами тобто болгарами. Булгари викрадали людей, яких потім ромеї були вимушені викупувати [7, с. 149-152; 2; 32].

Гунську зачіску відзначав Агафій. Він же відзначав присутність у перському війську сабірських найманців та про фортецю Оногуріс в Лазіці. Відзначалось, що хуни (оногури) служили у ромейському війську. Відзначено, що хан кутригурів Заберган здійснив напад на Фракію взимку перейшовши через вкритий кригою Дунай та через землі Малої Скифії та Мезії. Поряд з кутригурами візантійський хроніст відзначав існування племен утигурів, ултізурів та вуругундів. Відзначалось, що останні два племені були відомі ще імператору Леву та були войовничими. Агафій Мірієнський вказував про ворожнечу між кутригурами та утигурами і переповідав легенду про їх переселення до Надчорномор'я відому у Прокопія Кесарійського. Відзначалось, що імператор відправив посольство до вождя утригурів Санділха чиї володіння

знаходились поблизу Херсонесу. Зазначалось, що маючи невелике військо Велізарій завдав поразки кутригурам. Проте ті у своїх походах доходили до Еллади. Санділх же запрягся помститись кутригурам. Повідомлялось, що ворожнеча між племенами була запеклою і тривала довго [2; 32].

Менандр Протектор вказував, що гуни (кутригури) Забергана за часів Юстиніана були відігнані від володінь ромеїв. Було відзначено, що імператор натравлював на кутригурів Забергана утигурів Санділха. За те, що утигури знищать кутригурів, василевс обіцяв платити їм таку ж саму данину, яку раніше давав Заберган. Санділх заперечував проти повного знищення кутригурів і відзначав що ті є родня утигурам і мають з ними одну мову та звичаї. Оповідючи про аварське переселення до Європи згадував про племена барсельт, уннугурів, саварів. Відзначалось, що аварський правитель Баян через посла Таргітая пропонував надати аварам землі у межах імперії на що ромеї відповіли відмовою. Необхідно зважати, що вони вже встановили контакти з тюркютами. Необхідно зауважити, що окрім Сільзівула, котрого можна ототожнити з Істемі-каганом, у Менандра також згадуються Арсіла та його наступник Турксанф. Ймовірно це був один із правителів уділів. Турксанф звинуватив ромеїв у брехні вказавши, що ромеї бажають підтримувати мир і з турками і з аварами, котрих він назвав вархонітами. Він вказував, що його силах не тільки дійти до Дніпра, а й до Дунаю. Повідомляв він, що вже підкорив аланські народи та утигурів, Менандр відзначав, що союзні відносини з аварами були встановлені завдяки аланському правителю Саросію. Через аланські володіння у Візантію потрапив посол Кандіх, котрий почав переконувати ромеїв у непереможності аварів. Відзначалось, що уклавши союз з ромеями авари воювали проти утигурів та залів, а також знищили савірів. Відзначалось, що авари потім перемогли антів, але не до кінця. Ті навіть вислали до авар одного зі своїх видатних вождів Мезамира. Бувший при аварах кутригур радив вбити анта, тому що той міг створити значні проблеми. Мезамир же перебував серед авар для того щоб викупити полонених. Авари

стратили Мезамира і почали сильно спустошувати землі антів. Братом Турксанфа був Тарду, котрий згодом став каганом. Турксанф на чолі війська вийшов проти ромеїв і здобув Босфор. Тим часом авари воювали проти склавинів і перемогли їхнього вождя Давриту (Добряту). Через деякий час авари Асіха опанували Сирмій. Кутригури під час аварського переселення названі ним супротивниками антів та союзниками авар, коли ті переселилися до Східної Європи. Менандр повідомляв, що коли відносини ромеїв з турками стали союзними відправили посольство Земарха. При описі посольства повідомлялось про річки Іх, Даіх, Атіл, а також про угурів, які мешкали поблизу від річки Кофін (Кубань). Поряд з ними згадувались мосхи та алани. Отримавши аудієнцію у аланського царя Саросія Зімарх далі продовжив шлях і потрапив до Апсілії, звідки прибув до Візантії [6].

З аварами ромеї посварились, тому що ті не дали для поселення Малу Скифію, а натомість пропонували Паннонію, де тоді мешкали герули, правителем яких названий Кунимон. Необхідно зауважити, що насправді там перебували не герули, а гепіди. Вождем був не Кунимон, а Кунимунд. Згідно свідченням лангобардського хроніста відзначалось, що лангобарди разом з аварами перемогли гепідів, а з черепа Кунимунда лангобардський король зробив чашу у кращих звичаях євразійських кочівників. Лангобарди побоювались нових сусідів і попросили у них гарантії поселення в Паннонії, якщо доведеться повернутися назад. Переселення лангобардів було вдалим і їм не було потреби повертатись. Авари у VII та VIII ст. у Фріулі і місцеві лангобардські герцоги були вимушені відбивати їх напади [6; 27].

Феофан Сповідник оповідаючи про візантійсько-перські війни багато раз згадував про сабірів, які наймались то до ромеїв, то до персів. При цьому необхідно зауважити, що у військо персів вони наймались частіше. Хроніст вважав турків давніми массагетами і вважав, що їх називали керміхіонами. Їх володіння локалізовані східніше Танаїсу. Таким чином, вказано крайня західна межа просування тюркютів тобто Дон. У Менандра згаданий Боспор тобто

Керченська протока. Таким чином, тюркюти підкорили утигурів, оногурів та аланів, тобто народи рівнин Північного Кавказу [39; 42; 6].

Необхідно окремо дослідити питання з переселенням аварів. Захарій Ритор у середині VI ст. згадував про якийсь народ абар. При цьому необхідно вказати, що сирійські автори були інформовані про східні землі не краще ніж ромеї, що відбилось у їх описі війн кушан та ефталітів з персами. Аварів Феофілакт Сімокатта називав псевдоаварами, вказуючи, що вони бажали ввести у оману ромеїв, а насправді були племенами вар та хуні. Вказувалось, що вони зверхні та віроломні і на час написання хроніки Феофілакта Сімокатти мешкали у Істра. Необхідно зауважити, що народ абар був широко відомий європейцям та західно євразійським кочівникам. Що ж то були за такі абари? Необхідно зауважити, що у вірменських хроніках згадана країна Апар, а у пехлевійських документах Апаршахр. Тюрки у надписах на честь Куль-Тегіна та Більге-кагана згадували про країну Апар серед інших країн Внутрішньої Азії. Апаршахр була давньою батьківщиною парфян, котрі рекомендацій не потребували. Необхідно зауважити, що світогляд ранньосередньовічних християнських ченців був обмежений на сході Індією, Іраном і максимум Каспійським морем. Глибині райони степів Західної Євразії були їм невідомі. А стосовно предків аварів – жужанів, то їх було украй мало. Менандр вказував, що їх війська було два тумена. Сила аварів була у залучені союзних племен. До аварів приєднались кутригури. У Паннонії до них приєднались мешканці міста Сирмія. Багаточисельні племена склавинів разом з аварами здійснювали як вассали походи проти ромеїв. Про жужанів, як і про теле, до середини VI ст. навряд чи сирійці та ромеї багато знали. А ось про парфян всі вони чудово знали. Парфянська династія у IV-V ст. правила Кушаншахром, котрий Л. Боровкова називає Пізнім Кушанським царством. Це тим більше важливо, оскільки причиною міграції сабірів на захід у Приска Панійського був названий тиск абарів, яких вимусили мігрувати фантастичні грифони. Тобто достовірно ромеям було відомо тільки про міграцію огурських племен та сабірів.

Я. Пилипчук. Міграції огурських племен (V–VII ст.)

Необхідно зауважити. Буремні події середини V ст. мали відбитись у історичних хроніках. Приск Панійський наприклад знав про дії так званих гунів-кідаритів, котрі відповідають Малим Юечжам китайських хронік. Малих Юечжів очолював Цідоло, котрий відомий за бактрійськими монетами як Кідара. Зрозуміло, що Аршакідів побоювались та шанувались, особливо у контексті того, що вони наприкінці IV ст. завдали кількох поразок Сасанідам. У Європі парни (предки парфян) були відомі античним історикам. Наповнення ж етноніму Апар у тюркських рунічних надписах дещо інше. Феофілакт Сімокатта відзначав, що наприкінці VI ст. турки подавили повстання племен тарніах та котзагір, котрі були родичами уар та хуні. Також до групи цих племен візантійський хроніст відносив і забендер. Необхідно зауважити, що ці племена не згадував Захарій Ритор, тобто очевидно вони мали походити з Центральної Азії, про яку так мало було відомо ромеям та грекам. Швидше за все, вони належали до огурських племен. 20 тис. котзагір, тарніах та забендер мігрувало на захід та приєдналось до аварів. Для Феофілакта Сімокатти було ясно, що авари ніяки не парфяни, а огури з Центральної Азії [31; 38; 4; 5, с. 17-42; 40; 51; 50].

У Вірменській географії згадувались хозари, басліки, гуни у Сарматії. Вірменський географ VI ст. знав про народи Купі-блкар, Чдар-блкар, Огхондор-блкар, Дучі-блкар. Р. Рашев запропонував ототожнювати Дучі-булкар з котрагами тобто кутригурами. З Купі-блкар він пов'язує з річкою Куфіс (Кубаню). Відповідно огхондор-булкар-прибульці тотожні уногундурам Феофана Сповідника. Агафій знав їх як гунугурів. Йордан згадував про альтцігір поблизу від Херсона. Можливо з ними можна ототожнити з Чдар-блкар. Необхідно зауважити, що Прокопій Кесарійський локалізував якихось брухіїв між абазгами та аланами. Ананія Ширакаці відзначав, що гуни мешкають у місті Варачан, царя півночі звати каган і він з хозар, а його дружина – Хатун з племені баслів (барсилів). Відзначалось, що Аспархрук син Хубраата втік з Болгарських та Гіппійських гір від хозар. На думку Р. Рашева,

їх можна ототожнити з Ергенями. На нашу думку, тут необхідно внести коректуру. В районі Ергенів булгари-оногури кочували у середині V ст., де вони були відомі як хайландур. Агафій та Феофан, а потім і Мовсес Каганкватці по сусідству з Дербентом-Чора локалізували вже савірів. Таким чином Гіппійськими та Болгарськими горами мала бути частина Кавказьких гір поблизу від Кубані та Донецький кряж. Феофан та Никифор відповідно вказували, що з Сарматії з країни Барсілія прийшов народ хозар. У хозарсько-єврейських документах вказано, що хозари прогнали на захід більш чисельних внутр-ів. Межею куди вони дістались названа річка Руна, яку ймовірно можна ототожнити з Дунаєм. З доробка Феофана Сповідника ми знаємо, що Дунайську Булгарію заснували оногури [29; 32; 34, с. 44-45; 39; 42; 2; 16].

Мовсес Каганкватці відзначав, що у часи перського царя Шапуха (Шапура) проти персів воював хозар Хонагур. Мовсес Хоренаці повідомляв, що хозари та барсілі у 198 р. перейшли Каспійські ворота та вдерлись до Вірменії. Мовсес Каганкватці, Мовсес Хоренаці та Степаном Таронеці згадували про двобій царя Трдата з царем барсилів. Мовсес Каганкватці згадував про намісника Царя Півночі Джебу-хагана. Його підданими названі народи, що носять косу і серед них згадували хонів та хозар. Алп-Ілітвер був названий царем хонів та володарем півночі. Необхідно зауважити, що дані Мовсеса Хоренаці про хозар у контексті подій раніше VI ст. є явною модернізацією історичних подій. Необхідно зауважити, що такі вірменські історики як Лазар Парбеці та Єгіше про хозар та барсіл не згадують. Натомість з великою долею впевненості можна констатувати присутність у середині V ст. у надкаспійських степах оногурів, котрі були відомі як хайландури [16; 38].

Стосовно окремих територіальних підрозділів булгар, то інформацію про них можна дістати з арабографічних джерел. Ат-Табарі згадував хозар у війську римського імператора Юліана, що воював проти Ераншахра. Балазурі та Ібн ал-Асір згадували про хозар як про ворогів перського шаха Кавада I. Ал-Йакубі згадував про завоювання Хосровом Ануширваном Беленджера. Баламі та

Я. Пилипчук. Міграції огурських племен (V–VII ст.)

Саалібі повідомляли, що Хосров Ануширван отримавши перемогу над ромеями, завдав поразки хозарам. Ат-Табарі вказував, що проти персів Хосрова Ануширвана воювали абхази, беленджери, банджари. Також він повідомляв про похід Хосрова на хозар у помсту ха напажд хозар на Ераншахр. Під 654 р. він вказував, що арабський полководець Абд ар-Рахман воював поблизу Беленджера і дійшов до ал-Байда на Ітілі. Балазурі та Йакубі повідомляли, що брат Абд ар-Рахман дійшов до річки Беленджер. Баламі називав ворогами арабів хозар, тюрків та алан. Баламі та Кудаба б. Джафар повідомляючи про переговори з хозарами описували будівництво фортеці Баб ал-Абваб (Дербент). Балазурі ж вважав ту сторону з якою велись переговори турками, ал-Масуді називав хозар тюркськими саварами. Ібн Хордадбех вказував, що царство на північ від Баб-ал-Абваба знаходилось володіння Сувар. У будь-якому разі свідчення візантійців Агафія Мірінейського та Феофана вказують на домінування серед племен рівнин Північного Кавказу савірів. Баранджари (беленджери) та хозари мали підвестися після тюркютського завоювання північнокавказьких степів. Необхідно зауважити, що у грузинській хроніці Джуаншера Джуаншеріані сказано про напад хозар на володіння Хосрова Ануширвана. Грузинський хроніст зображував події так, що нібито ерістав Гуарам найняв хозар для війни проти Кавказької Албанії. При цьому більш ранній Мовсес Каганкватці повідомляв, що грузини воювали не проти персів, а за персів проти хозар. Феофан ж прозоро називає ворогів персів хозарами, які є турками зі сходу. У сирійській хроніці Зукніна Хозарію названо землею турків. Необхідно зауважити, що Феофан вказував, що хозари прибули з Барсилії. Там же їх локалізував Ананій Ширакаці, котрий щоправда відзначав, що барсілі підвладні хозарам. Феофілакт Сімокатта вказував, що турків Істемі-кагана побоювались народи басельт, алани та унногури. Про народ баграсік згадував Захарій Ритор. При цьому його перелік північних народів включав народи різних регіонів. Михайло Сирієць вказував, що булгари, котрі мешкали в Баршалії були підкорені чужим народом хозарів. О. Комар припускав, що у

Я. Пилипчук. Міграції огурських племен (V–VII ст.)

степи Східної Європи було кілька хвиль міграцій з якої хозари та тюркюти були останніми. Завоювання ними просторів степів Північного Кавказу можна датувати не раніше 70-х рр. VI ст. До того ж варто зауважити, що ранні арабські хроніки украй ненадійними у плані хронології не тільки для історії ефталтів, але й для історії хозар. Меандр та Феофілакт Сімокатта свідчення яких більш надійні називали тих, хто воював з персами у VI ст. савірами. Арабські хроніки вказуючи своїх супротивників на початковому етапі завоювань називають їх то турками, то хозарами. Також то турками то хозарами їх називають і кілька візантійських хроністів. Тюркютською мала бути правляча династія Ашина, а барсіли та хозари мали переселитися в епоху міграції аварів та завоювань тюркютів [18, с. 192-195; 12; 16; 14; 44; 6; 39; 3, с. 161-186, 247-252; 30].

У Тан-шу повідомлялось про туцзює кеса (хозарах). У Суй-шу у розповіді про теле згадувалось племена Єньцюй, Хеса, Суба, Боху. Деякі дослідники ототожнюють Єньцюй з булгарами оногурами, Хеса – з хозарами, Суба – з сабірами, Боху – з булгарами, проте проти цього можна заперечити, що китайські ієрогліфи недостатньо точно відтворюють назву племен. До того ж для династичних хронік характерна спадкоємність у передачі матеріалів. Так що з впевненістю можна казати лише про хозар та аланів, які також згадувались серед племен теле у Суй-шу. Алани були відомі китайцям з часів Пізньої Хань. Стосовно хозар, то вони окрім Тан-шу згадувались ще у Цзю Тан шу, Сінь Тан шу, Тун дянью. Там вони згадані як рід туцзює кеса. Необхідно зауважити, що хозари не потрапили до складу десятистрільних західних тюрків. О. Комар правий вважаючи, що Хозарський каганат виникнув на базі найзахіднішого уділу тюркютів, який заснував ще Істемі [4; 23; 18, с. 195-197].

У тюркських рунічних написах, а власне у Терхінській та Текінській стелах присвячений Елетміш Більге-кагану та Бегю-кагану згадані Беді Берсіл та Кадир Казар. Вони згадані, як ті, хто відколовся, проте був родичем токуз-огузів. Самі барсіли та хозари мали належати до телеських племен. Вони названі бузук тобто західними племенами. Кілька назв ставок кок-тюрків мали

приставку Казар. Цілком виправданою є гіпотеза О. Комара, що хозари мали прийти на Північний Кавказ разом з тюркютами. Опис племен Захарія Ритора включав окрім східноєвропейських та північнокавказьких степових народів ще аварів, абделів та ефталітів. Це широка локалізація. Хозари мали бути телеським племенем, а правляча династія найзахіднішого уділу називалась Ашина та походила з тюркютів. Хозари та барсіли мали бути телеськими племенами. Питання етнічної належності савірів є дискусійним. Власне огурськими племенами мали бути племена оногурів, кутригурів, утигурів [18, с. 172-179].

Необхідно зауважити, що савіри звісно не зникли з політичної мапи. На думку М. Артамонова, П. Голдена та О. Комара просто змінився баланс сил у північнокавказьких степах. У арабських джерелах на перший план висувуються хозари та беленджери. Можливо ці племена були частиною савірської конфедерації племен. Необхідно зауважити, що серед племен конфедерації волзьких булгар Ібн Фадлан згадував племена баранджар, суваз, берсула. На думку І. Зімоні, ці булгарські племена відкочували на північ внаслідок арабо-хозарських війн VIII ст. Необхідно зауважити, що країна кавказьких гунів про яких писав Мовсес Каганкватці, Ібн Хордадбехом та Ібн ал-Факіхом називалось царством Сувар. За свідченнями ал-Масуді після арабо-хозарських війн воно розпалось на савір-сувар та барсіл-берсула. Гардізі називав це царство Джендан, а Ібн Русте – Хамзін. Племена Волзької Булгарії були родичами тих, хто залишився на батьківщині. Плем'я ж есегел згадане Ібн Фадланом відповідало чигилям у Махмуда Кашгарського та асіцзе китайських хронік і не мало відношення до огурів [6; 15; 3, с. 145-160, 315-318; 18, с. 180-183; 52].

У VII ст. відбулось кілька міграцій. Феофан вказував, що від самого озера (Меотидське озеро) по річці Кофіс знаходиться давня Велика Болгарія і поряд з ними живуть близькі їй котраги. Повідомлялось, що Кробат (Кубрат) володар Булгарії та котрагів. Після його смерті залишилось п'ять синів. Батбаян залишився на батьківщині. Другий брат – Котраг перейшов Танаїс і оселився

навпроти першого брата. Четвертий та п'ятий переправились через річку Дунай. Один із них залишився у підпорядкуванні кагана аварів у Паннонії Аварській. Інший з них оселився у районі Пентаполіса у Равенні опинився під владою ромеїв. Третій брат Аспарух переправився через Дніпро та Дністер та оселився в Онглі північніше Дунаю. Нікіфор у "Бревіарії" повідомляв, що гунів було локалізовано у Меотиди та річки Кофіс. При цьому він відрізняв від болгар. Поблизу них локалізовано котрагів. Нікіфор вказував, що Коврат повстав проти зверхності авар. Коврат був названий володарем гунів, болгар та котрагів. Відзначалось, що після смерті Коврата залишилось п'ять синів. Виконуючи заповіт батька Батбаян залишився на Батьківщині. Інший брат переправився через Танаїс та мешкав поблизу нього. Четвертий переправився через Істр та оселився у Паннонії серед авар. П'ятий прийшов до Пентаполя та став данником ромеїв. Третій брат – Аспарух – перетнув Дніпро та Дністер і оселився у місцевості Онгл, яка була неприступна для ворогів. Поряд з булгарами Нікіфор локалізував турків тобто тюркютів. Іоанн Нікіуський писав, що Кетрадес був другом імператора Іраклія і підтримував Іракліона (сина імператора від другої дружини Мартини. Проте у боротьбі за престол взяв гору Констант II, що зіпсувало відносини болгар з ромеями. Повідомлялось, що Кубрат помер у часи Константина, котрий помер на заході. Р. Рашев співставляє його з Константином II, котрий переніс центр держави на Сицилію. За даними Іменника Болгарських ханів після Курта (Кубрата) правив Безмер. Безмера можна співставити з Батбаяном Феофана та Нікіфора. Племенем Батбаяна Р. Рашев вважав купі-булкар, а особисте володіння Кубрата вважав оногурським правителем, як і Аспаруха, котрого вважав не третім, а наймолодшим правителем. Дослідник вважав, що оногури тотожні утигурам. Уногундур на його думку одна з форм назви племені оногур. Равенський географ локалізував поблизу Меотиди землі *Patria Onogoria*. Ананій Ширакаці згадував про народ Вгндур-Булгар-прибульців. Болгарський вчений вважав цей етнонім близьким етнонім внттр-и хозарсько-єврейської переписки.

Я. Пилипчук. Міграції огурських племен (V–VII ст.)

Р. Рашев схильний вважати оногурів племенем Аспаруха та й Кубрата. Ш. Мінгазов вказував, що у Великій Болгарії були племена оногурів та кутригурів, а утигури та сарагури не згадувались. Він вважав, що це обумовлено консолідаційними процесами. Р. Рашев також схильний довіряти припущенням про Фанагорію як про столицю Великої Булгарії та версії Нікіфора про залежність від Великої Булгарії від авар. Проте, завдяки дослідженню В. Чхайдзе можна з впевненістю стверджувати про те, що у Великій Булгарії не було столиці-міста, а столиця знаходилась там, де була ставка кочового володаря. О. Комар ж вважає, що дані Нікіфора про повстання проти влади аварів радше стосуються Кубера, а не Кубрата. У візантійських хроніках основним театром активності аварів названі простори Балкан, про експедиції проти антів вони повідомляли лише інколи [39; 42; 34, с. 42-46; 43, с. 14-22; 17; 26, с. 18-19].

Натомість Нікіфор повідомляв про родича Органи – Куврата. Органи названий правителем гунів. При цьому навіть Р. Рашев визнав, що етнонім гуни та оногури та булгари не були тотожні у версії подій від Нікіфора. Необхідно зауважити, що О. Комар звернув увагу на те, що у Феофана, свідчення якого часто співпадають з свідченнями Нікіфора, немає свідчень про посольство Органи та його племінника до Костянтинополя, немає й даних про їх хрещення. Немає у нього й даних про повстання проти аварів. При цьому у Нікіфора немає важливих даних про савірів, які є у Феофана. Нікіфор досить приблизно уявляв собі реалії Східної Європи та Північного Кавказу у VII ст. На нашу думку, немає і достатніх підставин ототожнювати Моходу-хеу з Органою. Більш ранній хроніст повідомляв про повстання проти тюркютів племен забендер, тарніах та котзагір. У Мовсеса Каганкватці є підтвердження влади тюркютського ябгу-кагана (у хроніці Джебу-хагана) над хозарами, проте немає жодного слова про підвладність болгар тюркам. Мовсес Дасхуранці чітко розрізняв кавказьких гунів (тобто савірів) та хозар. У хозаро-єврейському листуванні згадувалась дві країни під назвою с-в-р підвладні хозарам. Ймовірно,

Я. Пилипчук. Міграції огурських племен (V–VII ст.)

це середньоволзькі та північнодагестанські сувар. Сувари були нащадками тих савірів, які у середині VI ст. атакували огурські племена. Можна припустити, що савіри початково не були огурами, а перейшли на огурську мову згодом, активно взаємодіючи з болгарськими племенами Північного Кавказу [16; 4; 34, с. 38-44; 42; 19].

Павел Диякон повідомляв про напад болгар на лангобардів. Вони вбили Агельмунда та змусили втікати військо Ламіскона. Йордан знає етнонім болгар. Магнус Фелікс Еннодій вважав самого Мундона та його оточення болгарами. Фредегар відзначав, що у державі авар почалась смута та болгары повстали. Однак вони були переможені. Вони у кількості 9 тис. оселились у Баварії, отримавши на те дозвіл у франків. Проте, франки та бавари влаштували болгарам етнічну чистку. Алцек з 700 людьми втік у марку вінідів. Павел Диякон повідомляв, що болгарський правитель Алзеко прийшов у Італію з усім військом свого герцогства, щоб служити лангобардському королю Гримуальду. Король спрямував їх у Беневент, для того щоб вони послужили його сину Ромуальду. Той надав йому землі, котрі були в пустках – Ізернію, Сепін, Бован. Необхідно зауважити, що болгары були відомі лангобардам достатньо давно. Замість титула герцог Алзеку було надано титул гаштальда. Хорватський дослідник Е. Гершак виявив болгарську топонімію у Кампанії, Тоскані, Ломбардії. Поховання з конем знайдені поблизу Турина, Верони, Чівідале дель Фріулі, Перуджі, Бузети. Під 569 р. було вказано, що болгары разом з лангобардами, саксами та сарматами вдерлись до Ітаїї. Віктор Тоненський під 560 р. повідомляв про вторгнення болгар до Фракії. Равенський Космограф згадував країну Оногорію на схід від Меотиди. Йордан знав про хунгурів, савірів та альтціагірів. Альтціагірів він локалізував поблизу Херсона, гунгурів – на узбережжі Чорного моря. Комес Марцеллін вперше згадував про болгар під 499 р., вказуючи, що ті вдерлись у Італію. Віталіан був названий скіфом [27; 21, с. 298-302, 368-371, 390-400; 45; 41; 11].

П'ять синів Кубрата мали символізувати п'ять племен, котрі входили до складу Великої Булгарії. Аспарух, котрий переселився до річки Дунай, очолював оногурів. Кутригури та булгари Батбаяна згадувались, як ті булгари, що підкорились владі хозар. Ці булгари були відомі Костянтину Багрянородному як Чорні Булгари. З старими племінними назвами візантійський імператор їх не співставляв. Ті булгари, котрі мігрували до авар, також не відомі. З великою долею ймовірності можна припустити, що на батьківщині залишились кутигури та утигури, як найбільш чисельні булгарське племена [20, Глава 12].

У Нестора згадані якійсь Білі угри часів Іраклія. Самих угорців він називав чорними уграми. Стосовно ж білих угрів, то цьому означені близьке шара огур, тобто жовті або світлі огури. Їм має відповідати етнонім сарагур. У Менандра згадувалось плем'я угур. Цей етнонім можна пов'язати з етнонімом огур, який загалом значив плем'я як термін і не мав у Менандра конкретного наповнення. У Йордана згадувались альтціагір, котрі мешкали поблизу від Херсонеса. Якщо виходити з широкої локалізації Великої Булгарії, тобто усі надазовські степи включно з Кримом, то п'ятим племенем цілком можуть бути альтціагіри, котрі кочували поблизу Херсонеса. Вождь одної з груп булгар переселившись до аварів доречі мав созвучне ім'я Альцек (Alzeco). Це вождь тої частини, яка зазнала етнічної чистки з боку франків та баварів та знайшло прихисток у слов'ян Карантанії та лангобардів Беневенто [33; 6; 27; 25, с. 201-206; 26, с. 23-24; 11].

Доля другої частини бідна на свідчення писемних джерел. Її очолював Кубер, один із синів Кубрата. Ця персоналія нам відома за Дивами Святого Дмитрія Солунського. Кубер повстав проти аварського кагана. Той двинув проти нього війська, але Кубер переможно перейшов Дунай і разом з усім своїм військом відкочував у Македонію в район Керамісіонського поля. Він налагодив дружні відносини з візантійським імператором, а також прагнув підкорити собі плем'я драгувітів, щоб воно постачало його продуктами

землеробства. Нам відомо, що поряд з ним у Македонії воював Мавр, котрий був названий на одній печатці правителем кермісіан та булгар. Куберу приписувався намір заволодіти Фессалонікою, а потім йти до островів Егейського моря та Костянтинополя і взагалі вдертися в азійські володіння ромеїв. На нашу думку, ромейський автор дещо перебільшив плани Кувера. У задуми Кубера могло входити вторгнення у Македонію, Фракію та Елладу. Необхідно зауважити, що з Кубером ототожнюють Кетрадеса хроніки Іоанна Нікіуського. Ш. Мінгазов вважав, що у 679-680 рр. Кубер оволодів Македонію. У Мадярському надписі Тервела згадувався його дядько у Фессалоніці. О. Комар вказував, що у тексті Бревіарія Нікіфора були змішані звершення Кубрата та Кубера [8, с. 158-166; 28; 26, с. 24-26; 24, с. 173-175].

Стосовно оногурів Аспаруха, то вони кочували у місцевості відомій під назвою Онгл. Болгарські дослідники локалізують її між Дністром та Дунаєм. Саме цей регіон був тією базою з якої булгари почали розбудовувати свою державу. У 680 р. візантійський імператор Костянтин IV Погонат обложив булгар у Онглі. Однак ромеї були переможені і за даними Костянтина Апамейського у 681 р. підписали мирний договір у якому згадувалась нова країна – Болгарія. Ставка Аспаруха була перенесена до міст Одессос та Маркіанополя. Кордон булгар доходили до гір Гемус (Старої Планіни). Конфедерація сіми слов'янських племен на чолі з севераами прийняла владу булгар. Ця конфедерація знаходилась у Малій Скифії (Добруджі) та Мезії. Завдяки слов'янам булгарам було куди мігрувати на випадок нападу хозар. Оногури були тими внттрами, яких за свідченням Йосифа хозари гнали до річки Руна. Р. Рашев співставляє з оногурами плем'я авнгур згадане Захарієм Ритором. Ставка Аспаруха до перемоги над ромеями знаходилась на острові Певка. Феофан та Нікіфор ж повідомляли про те, що хозари вийшли на кордони Візантії поблизу володінь у Криму. У болгарському літописі відзначалось, що на Дунаї Аспарух загинув у битві з ізмаїльтянами. Р. Рашев цілком виправдано вважає їх хозарами. За даними Іменника Болгарських ханів престол успадкував

Я. Пилипчук. Міграції огурських племен (V–VII ст.)

Тервел. При цьому початок його правління у болгарському джерелі датований 700 р. і повідомляються фантастичні дані про Автіхола (Аттілу) як правителя болгар і фантастичний тривалий час правління Ісперіха (Аспаруха). Сам Аспарух був названий третім сином Кубрата. Правлячою династією було названо Дуло. М. Артамонов, Ш. Мінгазов та Л. Гумільов вважали, що це частина тюркютських родів дулу. Проте для такого ототожнення немає підстав. Реально правляча династія Великої Булгарії почалась з Кубрата та Аспаруха. Окрім того, західні землі не були названі як частина конфедерацій нушибі та дулу, які мали володіння у Східному Туркестані. Стосовно кордону хозар з булгарами, то Г. Атанасов на базі археологічних досліджень дійшов висновку про кордон по Дністру [1; 10, с. 40-43, 173-184, 216-219; 3, с. 221-238; 34, с. 43-47; 35, с. 48-51; 19; 42; 8, с. 169-170; 26, с. 15-16, 21].

Був ще один напрямок переселення який писемні джерела не зафіксували писемні джерела. Ібн Фадлан зафіксував булгар у Середньому Поволжі постфактум. За умов відсутності писемних джерел у пригоді стають дані археології. До ранньобулгарських відносяться пам'ятки так званого новінковського типу. Вони фіксуються у регіоні вже у другій половині VII ст., що дозволяє стверджувати, що переселення відбулось ще за ранньохозарської доби. Самі пам'ятки поділяються на кілька етапів. Так званий зинов'ївський та перецепинсько-шиловський етапи синхроні та датуються одним часом тобто другою половиною VII ст. За ними йде бруснянський етап, котрий датується кінцем VII ст. – першою половиною VIII ст. Булгарські мігранти призвели до загибелі іменьковської культури та підкорили її населення. Стосовно її населення, то варто казати не про слов'янську, а швидше про балтську та, можливо, волзько-фіннську належність її населення. Ібн Фадлан повідомляючи про Алмуша як про маліка ас-сакаліба, швидше за все мав на увазі те, що він править світловолоосим населенням. При цьому арабським мандрівник чудово відобразив етнічну структуру волзьких булгар згадавши про баранджар як про плем'я Алмуш та про племя суваз та його вождя Буюрука. У Середньому

Я. Пилипчук. Міграції огурських племен (V–VII ст.)

Поволжі булгари активно взаємодіяли з місцевим угорським населенням. Також булгари підтримували активні зв'язки з пермськими народами. Середнє Поволжя було регіоном куди прибули принаймні дві міграційні хвилі болгарського населення. Ібн Фадлан повідомляв про залежність місцевого населення від хозар. Про просування хозар на північ навряд чи можна казати раніше другої половини VIII ст., коли походи на Південний Кавказ перестали бути перспективними з огляду на походи арабів у хозарські володіння. Поразки від арабів вимусили хозар знаходити альтернативні джерела прибутку, оскільки Південний Кавказ як регіон для грабунку для них був закритий. Хозари обклали даниною слов'янські племена в'ятичів, радимичів, сіверян, полян. У Середньому Поволжі наприкінці VIII – на початку IX ст. з'являються нові етнокультурні групи, які можна співставити з салтовською культурою. Можливо саме цей час можна пов'язати з встановленням влади хозар над регіоном. У ранніх арабських джерелах згадується населення під назвою буртасів. На думку багатьох дослідників цей народ був іраномовним. Поряд з волзькими булгарами, кочовими угорцями та хозарами вони відігравали важливу роль у етнополітичній історії регіону [15; 22, 25-39; 33; 26, 21].

Пам'ятки типу Малої Перещипини ряд науковці намагались співставити з Кубратом, проте набагато більш ймовірним ототожнення їх з ранніми хозарами. Цю гіпотезу висловив О. Комар. Цілком можливо, що у війську хозар, котре переслідувало Аспаруха, були й люди Батбаяна та кутригурів, оскільки тоді складно пояснити чому візантійські хроністи приділили стільки уваги степовим справам. Глухий відгук війн хозар з сабірами можна при бажанні знайти у Костянтина Багрянородного, який повідомляв про саварті-асфалів, котрі жили поблизу Персії, як про частину турок (угорців). Опис подій у степах зазвичай у візантійців був схематичний і достатньо поверховий. Вони мали належати до тої групи. Стосовно питань рунічної писемності у хозар та булгар, то О. Комар вважає, що донська рунічна писемність була у степової групи хозар, а кубанська рунічна писемність у булгар. З булгарами російські та українські

археологи співставляли зливкінський антропологічний тип, а салтівське населення називали булгаро-аланським [17; 20, Глава 38].

Свідчення Мовсеса Хоренаці та Степаноса Таронеці відносно участі хозар та барсілів у подіях на Кавказі раніше середини VI ст. є анахронізмами. Свідчення римського хронографа від 354 р. про булгар, як і свідчення Діоніса Перієгета про унів тобто гунів, стосуються періоду їх ранньої етнічної історії у Центральній Азії. Появу булгар на Північному Кавказі можна датувати серединою V ст. Період з середини до кінця V ст. загалом слабо висвітлений, оскільки римляни, візантійці та вірмени були зосереджені на подіях своєї історії. Збільшення цікавості до кочових народів спостерігається у зв'язку з формуванням великих степових імперій (Аварського та Тюркського каганатів), а також із загостренням візантійсько-перських протиріч. Можна стверджувати, що у 60-х рр. V ст. акаціри припинили існувати як самостійна політична сила. Сабіри стали провідною політичною силою у прикаспійських степах, змусивши оногурів мігрувати у надазовські степи. Вихідною ланкою їх міграції були центральноазійські степи, а кінцевою – надкаспійські степи поблизу Кавказьких гір. Переселення сабірів зсунуло масив огурів мешкавших у надкаспійських степах на захід. Найбільш західними виявились племена кутригурів. У Надчорномор'ї огурські булгарські племена замістили близькі гунам племена. Підкорення гунських племен булгарам можливо датувати 70-80-ми рр. V ст., коли етнонім власне гунів зникає і починає використовуватися по відношенню до булгар. Переселення племен Східної та Центральної Європи обумовила міграція жужанів-аварів. Частина кутригурів мігрувала на схід та склавіни прийшли у рух з війнами аварів проти візантійців. Аварське завоювання знизило вплив савірів у прикаспійських степах. Абари візантійських джерел це парни (парфяни), котрі не мають відношення до жужанів-аварів орхонських давньотюркських надписів. Аварський каганат являв собою поліетнічну спільність у якій провідну роль відігравали авари-жужані та булгари-кутригури. Тюркютське завоювання суттєво не вплинуло на етнічну мапу

Я. Пилипчук. Міграції огурських племен (V–VII ст.)

західноєвразійських степів. Придушення тюркютами повстання племен тарніах, забендер, котзагір наприкінці VI ст. призвело до їх міграції у Паннонію. Більші зміни викликав розпад Західнотюркського каганату та утворення Великої Булгарії та Хозарського каганату. Великою Булгарією правила династія болгарська династія Дуло, а Хозарським каганатом тюркютська династія Ашина. Булгари, як і алани, перебували у Західнотюркютському каганаті у другій половині VI ст. Хозари з барсілами були його складовою частиною і складала його ударну міць у найзахіднішому уділі Західнотюркютського каганату. Експансія хозар призвела до переселення оногурів на Нижній Дунай та утворення Дунайської Булгарії, а двох інших племінних груп – до аварів. Булгари Батбаяна, яких можливо ототожнити з утигурами, та кутригури увійшли у склад Хозарського каганату.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Атанасов Г. Болгаро-хазарская граница и болгаро-хазарская враждебность с конца VII до конца IX века / Г. Атанасов // Българи и хазари през ранното Средневековие. – София, Таннакра, 2003. – С. 92–113. Веб-сайт Kroraina. [Електронний ресурс]. Режим доступу. http://www.kroraina.com/bulgar/bg_ha_atanas/index.html — Назва з екрану
2. Агафий Миринейский. О царствовании Юстиниана. – М., Арктос-Вика Пресс, 1996. – 256 с. Веб-сайт Мириобиблион [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://myriobiblion.byzantion.ru/Just.htm> — Назва з екрану
3. Артамонов М. И. История хазар / М. И. Артамонов. – СПб., Издательство Лань, 2001. – 688 с.
4. Бичурин Н. Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах обитавших в Средней Азии в древние времена / Н. Я. Бичурин (Иакинф). – Т. 1. – М.-Л. : Институт этнографии имени Миклухо-Маклая, 1950. – 382 с. Веб-сайт Восточная література [Електронний ресурс]. Режим доступу.

http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/Bicurin/Sobr_sved_o_narodach/Tom_III/frametext4.htm

http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/Bicurin/Sobr_sved_o_narodach/Tom_III/frametext5.htm — Назва з екрану

5. Боровкова Л. А. Народы Средней Азии III-VI веков (по древним китайским и западным источникам) / Л. А. Боровкова. – М., Институт востоковедения РАН, 2008. – 368 с.

6. Византийские историки Дексипп, Евнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Патриций, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец. – СПб., Изданием духовного ведомства, 1860. – 2, XIV, 496 с. Веб-сайт Библиотека Якова Кротова [Электронный ресурс]. Режим доступа http://krotov.info/acts/05/marsel/ist_viz_06.htm — Назва з екрану

7. Гръцки извори за българската история. – Т. 2. – София : Издателство на БАН, 1958. – 373 с.

8. Гръцки извори за българската история. – Т. 3. – София : Издателство на БАН, 1960. – 329 с.

9. Гумилев Л. Н. История народа хунну. В 2-х книгах / Л. Н. Гумилев. – Кн. 1. – М, Ди-Дик, 1998. – 448 с.

10. Гумилев Л. Н. Древние тюрки / Л. Н. Гумилев. – М.-СПб: АСТ-Кристал, 2002. – 576 с.

11. Джафаров Ю. Гунны и Азербайджан / Ю. Джафаров. – Баку : Азеншир, 1993. – 107 с. Веб-сайт Българи [Электронный ресурс]. Режим доступа http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/Ju_Dzafarov_Gunny_i_Azerbajdzhan-0.pdf – Назва з екрану.

12. Джуаншер Джуаншериани. Жизнь Вахтанга Горгасала / Джуаншериани Джуаншер. – Тбилиси : Мецниереба, 1986 – 150 с., [3] л. Веб-сайт Восточная литература <http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Gorgasal/frametext2.htm> – Назва з екрану.

13. Зуев Ю. А. Самое сильное плем'я / Ю. А. Зуев. – 2004. Веб-сайт Българи[Электронный ресурс]. Режим доступа http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/Zuyev_Samoe-solnoe-plemya_turklib.ru.pdf – Назва з екрану.

14. Ибн ал-Асир 1940 – Материалы по истории Азербайджана из «Тарих-ал-камиль» («полного свода истории») Ибн-ал-Асира. – Баку : АзФан, 1940. – 182 с.

15. Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу – М.-Л. : Изд. Академии наук СССР, 1939. – 228 с. Веб-сайт Библиотека электронных ресурсов Исторического факультета. [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/fadlan.htm> – Назва з екрану.

16. Каганкватци Мовсес. История страны Алуанк / Мовсес Каганкватци. – Ереван, Матенадаран, 1984. Веб-сайт Библиотека Вехи [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://vehi.net/istoriya/armenia/kagantv/aluank2.html> – Назва з екрану.

17. Комар А. В. Ранник хазары в Северном Причерноморье (постановка проблемы) / А. В. Комар. // Восточноевропейский археологический сборник. – № 3 (4). Май–июнь 2000. Веб-журнал Восточноевропейский археологический журнал. [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://archaeology.kiev.ua/journal/030500/komar.htm> – Назва з екрану.

18. Комар А. В. Хазарская дилемма : тюрки или теле / А. В. Комар. // Тюркологический сборник, 2011–2012. – М., Восточная литература, 2013. – С. 171–203.

19. Коковцев П. К. Еврейско-хазарская переписка в X веке / П. К. Коковцев. – Л. : Изд-во Академии Наук СССР, 1932. – 134 с. Веб-сайт Гумилевика [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://gumilevica.kulichki.net/Rest/rest0504b.htm>. – Назва з екрану.

20. Константин Багрянородный. Об управлении империей. – М. : Наука. 1991. – 496 с. Веб-сайт Восточная литература. [Электронный ресурс]. Режим доступа. http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr_2/text12.phtml?id=6375

http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr_2/text38.phtml?id=6397 – Назва з екрану.

21. Латински извори за българската история. – Т. 1. – София : Издателство на БАН, 1958. – 452 с.

22. Лифанов Н. А. К вопросам периодизации и хронологии памятников новинковского типа / Н. А. Лифанов // Степи Европы в эпоху Средневековья. – Т. 4. Хазарское время. – Донецк : Донецкий национальный университет, 2005. – С. 25–39

23. Малявкин А. Г. Танские хроники о государствах Центральной Азии. Тексты и исследования / А. Г. Малявкин. – Новосибирск : Наука СО, 1989. – 435 с. Веб-сайт Turklib [Электронный ресурс]. Режим доступа. http://www.turklib.com/general_history/tanskie_hroniki_o_gosudarstvah_centralnoi_azii_teksty_i_issledovaniya.html – Назва з екрану

24. Мингазов Ш. Р. Иоанн Никиусский о Кубрате – правителе Великой Болгарии / Ш. Р. Мингазов. // Власть. – № 12. – М. : Институт социологии РАН, 2009. – С. 173–175.

25. Мингазов Ш. Р. Наследники Великой Болгарии в Западной Европе / Ш. Р. Мингазов. // Филология и культура. – № 1 (27). – Казань : Приволжский Федеральный университет, 2012. – С. 201–207.

26. Мингазов Ш. Р. Великая Болгария и роль тюркоязычных болгарских племен в истории Европы. Автореферат диссертации на соискание степени кандидата исторических наук. – Специальность. 07. 00. 02. Отечественная история / Ш. Р. Мингазов. – Казань : Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2013. – 26 с.

27. Павел Диакон. История лангобардов // Кузнецова Т. И. Средневековая латинская литература IV–IX вв. – М., Наука, 1970. Веб-сайт Восточная литература. [Электронный ресурс]. Режим доступа. http://www.vostlit.info/Texts/rus/Diakon_P/frametext1.htm

http://www.vostlit.info/Texts/rus/Diakon_P/frametext2.htm

http://www.vostlit.info/Texts/rus/Diakon_P/frametext5.htm – Назва з екрану.

28. Павлов П. Втората България в днешна Македония през VII–IX века. Веб-сайт Авторски преглед. [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://avtorski.pogled.info/article/42866/Vtorata-Balgariya-v-dneshna-Makedoniya-prez-VII-IX-vek> – Назва з екрану.

29. Патканов К. П. Армянская география VII в. н.э. (приписываемая Моисею Хоренскому) / К. П. Патканов. – СПб. : Типография Императорской Академии Наук, 1877. – 64 с. // Веб-сайт Библиотека Вехи [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://vehi.net/istoriya/armenia/geographiya/04.html> – Назва з екрану.

30. Пигулевская Н. В. Сирийский источник VI в. о народах Кавказа / Н. В. Пигулевская. // Вестник Древней истории. – № 1. – М. : Изд-во АН СССР, 1939. – С. 83–90. Веб-сайт Восточная литература [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.vostlit.info/Texts/rus7/Zacharia/text1.phtml> – Назва з екрану.

31. Сказания Приска Панийского. – СПб. : Типография Императорской академии наук, 1861. – 115 с. Веб-сайт Восточная литература [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Prisc/frametext21.htm> – Назва з екрану.

32. Прокопий Кесарийский. Война с готами. – М., Арктос, 1996. – 167 с. Веб-сайт Восточная литература [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Prokop/framegot32.htm>

<http://www.vostlit.info/Texts/rus/Prokop/framegot41.htm>

<http://www.vostlit.info/Texts/rus/Prokop/framegot42.htm> – Назва з екрану.

33. Повесть временных лет. Прозаический перевод на современный русский язык Д. С. Лихачёва. Веб-сайт Хронос [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.old-russian.chat.ru/01povest.htm> – Назва з екрана.

34. Рашев Р. Великая Болгария / Р. Рашев. // История татар. – Т. 2. Волжская Болгария и Великая Степь. – Казань, РухИЛ, Институт истории им. Ш. Марджани, 2006. – С. 36–47.

35. Рашев Р. Перове болгарское царство на Дунае / Р. Рашев. // История татар. – Т. 2. Волжская Болгария и Великая Степь. – Казань, РухИЛ, Институт истории им. Ш. Марджани, 2006. – С. 48–59.

36. Сиротенко В. Т. Письменные сведения о булгарах IV–VII вв. в свете современных им исторических событий / В. Т. Сиротенко. // Славяно-балканские исследования. – М.-Л, Наука, 1972. – С. 195–217. Веб-сайт Kroraina [Электронный ресурс]. Режим доступа. http://www.kroraina.com/fadlan/v_sirotenko.html – Назва з екрану.

37. Смагулов Е. Гунны на пути в Европу / Е. Смагулов, Ю. Павленко // Вопросы археологии Казахстана. – Вып. 2. – Алматы-Москва, Гылым, 1998. – С. 142–151.

38. Тер-Мкртчян Л. Армянские источники о Средней Азии, V–VII вв. / Л. Тер-Мкртчян. – М.: Наука, 1979. – 97 с. Веб-сайт Kroraina [Электронный ресурс]. Режим доступа.

http://www.kroraina.com/armen_ca/teksty_2.html

http://www.kroraina.com/armen_ca/teksty_6.html – Назва з екрану.

39. Феофан Исповедник. Летопис византийца Феофана от Диоклитана до царей Михайла и его сына Феофилакта. – М. : Университетская типография, 1884. Веб-сайт Восточная література [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://www.vostlit.info/Texts/rus2/Feofan/text4.phtml?id=9630> – Назва з екрану.

40. Феофилакт Симокатта. История. – М. : Изд-во АН СССР, 1957. – 224 с. Веб-сайт Библиотека Гумер [Электронный ресурс]. Режим доступа. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Simok/index.php – Назва з екрану.

41. Фредегар. Хроника. Электронная версия 2003 года. Перевод Д. Н. Ракова. Веб-сайт Восточная література [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Fredegar/frametext.htm> – Назва з екрану.

42. Чичуров И. С. Византийские исторические сочинения : Хронография Феофана, Бревиарий Никифора / И. С. Чичуров. – М., Наука, 1980. – 217 с. Веб-сайт Восточная література [Электронный ресурс]. Режим доступа.

http://www.vostlit.info/Texts/rus2/Feofan_2/frametext1.htm

http://www.vostlit.info/Texts/rus/Nikifor_2/frametext1.htm – Назва з екрану.

43. Чхаидзе В. Н. К вопросу о присутствии протоболгар на территории Таманського полу острова в конце VI – конце VII вв. и о столице Великой Булгарии Фанагории / В. Н. Чхаидзе // Дриновський збірник. Т. V. Харків-Софія : Марин Дринов, 2012. – С. 14–22.

44. Шмидт А. Э. Материалы по истории Средней Азии и Ирана / А. Э. Шмидт. // Ученные записки института востоковедения. – Т. 16. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. Веб-сайт Восточная література [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Tabari/frametext.htm> – Назва з екрану.

45. Hersak E. Avari : osvrt na njihovu etnogenezu i povjest / E. Hersak. // Migracijske i etnicke teme. –18. 2–3. – Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 2002. – S. 197–224.

46. Kazanski M. Les Hunnugours et le commerce de fourrure au VIeme siècle / M. Kazanski. // Zwischen fjorden und Steppe. Festschrift fur Johan Callmer zum 65. Geburtstag. – Rahden : Verlag Marie Leidorf, 2010. – S. 225–238.

47. Simonis de Keza. Gesta Hungarorum // Historiae Hungaricae fontes domestici. – Pars prima. Scriptores ; 2.–Lipsiae : [s. n.], 1883.– S. 52–99.

48. Scriptores Rerum Hungaricarum Veteres ac Genuni. Cura et Studio Joannis Georgii Schwandtneri. – Pars Prima – Vindobonae : Typis Joannis Thomae nob. de Trattnern, Caes. Reg. Aulae Typographi et Bibliopolae, MDCCLXVI (1766). Веб-сайт Угорська електронна бібліотека [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://mek.oszk.hu/08800/08829/08829.pdf> – Назва з екрану.

49. Tezcan M. The ethnonym Apar in the Turkish inscriptions of the VIII century and Armenian Manuscripts / M. Tezcan // Eran ud Aneran. Webfestschrift Marshak. Buenos Aires : Universitat de Salvador, 2003. Веб-сайт Transoxiana [Електронний ресурс]. Режим доступу. http://www.transoxiana.org/Eran/Articles/Tezcan_Apar.pdf – Назва з екрану.

50. The Inscription from of Shapur I at Naqsh-e Rostam. Веб-сайт Sasanika [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.sasanika.org/wp-content/uploads/NAQSH.pdf> – Назва з екрану.

51. The Sasanian Inscription from Paikuli. Веб-сайт Sasanika [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.sasanika.org/wp-content/uploads/Paikuli.pdf> – Назва з екрану.

52. Zimonyi Istvan. History of the Turkic speaking peoples in Europe before Ottomans / Istvan Zimonyi. – Веб-публікація з веб-сайту Університета Уппсали. Інститут Лінгвістики та Філології. [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.Lingfil.uu.se/afro/turkiskasprak/ip2007/Zimonyi I.P. pdf> – Назва з екрану.

Эта статья посвящена миграциям огурских племен. Процесс этногенеза болгар происходили в II-IV вв. в Центральной Азии. Выдвижение болгар в район прикаспийских степей датирован концом IV в. В середине V в. под давлением сабиров, которые пришли из Центральной Азии, оногуры были вынуждены переселиться из дагестанских и калмыкских степей в Приазовье. Другие племена переселились в причерноморские степи. Переселение кутригуров и утигуров мало произошло между 469 и 499 гг. К огурским племенам относились оногуры, сарагуры, утигуры, кутригуры. В ее состав входили также некоторые племена гунского племенного союза (алциагиры и ультиндзуры). Доминирующим племенем в северокавказских степях были савиры, которые изначально огурами не были. Барсилы и хазары были телесскими племенами и попали на Северный Кавказ вследствие миграций аваров и тюркютских завоеваний. Есегель также не были огурским племенем. Барсилы (берсула), савиры (сувары), есегель (чигили) перешли на огурские языки взаимодействуя с болгарскими племенами. Вопрос о абарах в хрониках Приска Панийского и Феофилакта Симокатты неясен. Реальные авары не имели ничего общего с абарами этих ромейских хронистов. Племена забендер, тарних, котзагир вероятно были огурами из Центральной Азии. Падение Великой Булгарии привел к миграции болгар в Среднее Поволжье и на Нижний Дунай. Пять рассоединенных племен не смогли противостоять хазарской экспансии и два из них мигрировали в Аварский каганат, а оттуда в Баварию, Италию и Македонию.

Ключевые слова: огуры, миграции, болгары, хазары, авары.

This paper focuses on migrations of Ogur tribes. The process of ethnogenesis of Bulgars took place in II–IV century. in Central Asia. The migration of the Bulgarians in the Caspian steppe region dated of end of IV. In the middle of the V century, Onogures were forced to move from Dagestan and Kalmyk steppes to Asov Sea littoral under pressure Sabir (who came from Central Asia). Other tribes migrated to the steppes of the Black Sea. Migration of Kutrigures and Utigures was scheduled between 469 and 499 years. Ogurian tribes were Onogures, Saragures, Utigures, Kutrigures. Great Bulgaria included some tribes of Hun Union (Altziagires and Ultinzures). The dominant tribe in the North Caucasian plains were saviry that probably were not Ogur origin. Barsiles and Khazars were tele tribes and the North Caucasus were due to Avar migration and Turkut conquest. Esegels were not Ogur tribe. Barsiles (Bersula) and Savires (Suvres), Esegels switched to Ogur language caused by interaction with Bulgarian tribes Real Avars had nothing to do with abaramy Romey chroniclers. Avars in this chronicles were construct of chronicles. Fall of the Great Bulgaria led to the migration of the Bulgars in the Middle Volga and the Lower Danube. Five disconnect tribes could not resist the Khazar expansion and the two of them migrated to the Avar Khanate, and then to Bavaria, Italy and Macedonia.

Keywords: *ogurs, migrations, bulgars, khazars, avars.*